

יחיאל מיכל פינס בין 'היישוב הישן' ל'יישוב החדש'

ישראל פרידין

מבוא

יחיאל מיכל פינס היה דמות רבת פעלים והישגים. הוא עמד במרכזם של אירועים חשובים בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ט, בתקופה של מתיחות ומאבק בין 'היישוב הישן' ל'יישוב החדש'. ואולם פינס היה גם דמות רבת ניגודים, לפחות לכאורה. הוא הוחרם על-ידי 'היישוב הישן' בשנת תרמ"ב (1882), ובאותה שנה יסד עם בן-יהודה את 'תחיית ישראל', חברה לתחייה לאומית. בתרמ"ד (1884) היה ממייסדי גדרה, מושבת הביל"ויים ובתר"ץ (1890) הצטרף לחברת 'בני משה', חברה חשאית של 'חובבי ציון' שהיתה בעלת שאיפות לאומיות רדיקליות. ואולם בתרנ"א (1891) סולק פינס מחברה זו, ובתרנ"ב (1892) הוצא גם מוועד 'חובבי ציון'. כעקבות זאת עבר בשנת תרנ"ג (1893) לירושלים ושימש שם כסופר בית-החולים 'ביקור חולים', שהיה ממוסדותיו החשובים של 'היישוב הישן'. לאחר מכן היה ממנהלי 'מושב זקנים' בירושלים, ובתרנ"ד (1894) אף לחם בחריפות נגד 'בני משה', שאליהם השתייך כאמור מספר שנים קודם לכן.

אחד מבני הזמן תיאר את פינס, בשנת תרנ"ה, כמלים אלו: '... הרי לך פינס האדם הגדול... נלכד בשחיתות המידות כי נמכר להיות סופר ב"הביקור חולים"'.¹ אף במחקר המודרני נתפסה הצטרפותו של פינס למצדדי 'היישוב הישן' כסטייה מדרכו האידיאולוגית, כצעד תמוה ובלתי טבעי; זאת בשל הפער העצום בין השקפת עולמו לזו של 'היישוב הישן'.²

- 1 המגיד לישראל, ד, 2 (י"ד בטבת תרנ"ה), מצוטט אצל א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א, עמ' 302-303.
- 2 ראה: גליה ירדני, העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 223 [להלן: ירדני, העיתונות העברית]; י' קניאל, המשך ותמורה: היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשנייה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 165; מ' אליאב, ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט, ירושלים 1978, עמ' 331; י' שלמון, 'ההליכי קיטוב ביישוב היהודי בארץ במחצית הראשונה של שנות התשעים', קתדרה, 12 (תמוז תשל"ט), עמ' 23; שולמית לסקוב, 'חובבי ציון ברוסיה למען היישוב בארץ ישראל', מ' אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 161; י' קניאל, 'ראשית צמיחתו של היישוב החדש בירושלים', ספר העלייה הראשונה, שם, עמ' 326; י' שלמון, 'המאבק על דעת הקהל החרדית במזרח אירופה ביחס לתנועה הלאומית בשנים 1894-1896', פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה מוקדשים לפרופסור יעקב כץ במלאת לו שבעים וחמש שנה על ידי תלמידיו וחבריו, ירושלים תש"ס, עמ' שלה; י' ארנון, 'משנתה ופועלה של אגודת "בני משה" בא"י (תרמ"ט-תרנ"ד)', חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשמ"ג, עמ' 159; י' קניאל (עורך), אליעזר בן-יהודה בבית האסורים, חנוכה תרנ"ד/1893, ירושלים תשמ"ד, עמ' יז ועמ' 8, הערה 7 [להלן: קניאל, בן-יהודה בבית האסורים]; הנ"ל, 'הוויכוח בין פתח תקוה לראשון לציון על הראשונות בהתישבות ומשמעותו ההיסטורית', קתדרה, 9 (תשרי תשל"ט), עמ' 29, הערה 12; י' קלויזנר, מקטוביך עד באול, ג ירושלים תשכ"ה, עמ' 295. 'פינס', האנציקלופדיה העברית, כז, ירושלים תשל"ה, טור 732-733; *Encyclopaedia Judaica*, XIII, Jerusalem; 1971, cols. 535-536. שני הערכים הנ"ל נכתבו על-ידי גליה ירדני.

יחיאל מיכל פינס (1843-1913), בערך ב־1910

יוסף שלמון קבע כי פינס 'שלאחר 1892 הוא עדיין תעלומה שעל ההיסטוריון לבוא ולחשפה'.³ עובדה שאין לערער עליה היא כי הניתוק של פינס מן 'היישוב החדש' אירע בשנות התשעים, אך האם התחברותו אל 'היישוב הישן' התרחשה גם כן באותו זמן? פינס היה אדם מורכב מאוד; חרד מחד גיסא, ומבקר האורתודוכסיה⁴ ומטיף לתיקונים בריכוד החברתי-כלכלי ובמוסדות הדת⁵ של החברה היהודית מאידך גיסא. כאשר נשלח לארץ-ישראל בתרל"ח (1878), כנציג קרן 'מזכרת משה מונטיפיורי', באה לידו שעת הכושר לפעול להגשמת רעיונותיו, אך הוא לא ניצל זאת. לדעתי הסיבה העיקרית לכך היא התחברותו מראשית בואו לירושלים עם המימסד הפרושי, בראשותם של הרב שמואל סלאנט ור' יוסף ריבלין.⁶ בשל כך קבע כבר בתרמ"א (1881) יחיאל ברי"ל, ידידו של פינס, במכתב פרטי ששלח אליו: 'אינך האיש המוכשר להמלאכות אשר למענה שולחת'.⁷ ואכן אם נבחן היטב את מהלך האירועים נראה כי מראשית בואו לארץ-ישראל פינס נקט עמדה חד צדדית ותמך בממסד הפרושי ב'יישוב הישן' בעימותים השונים מכית ומחוף. בגלל קשריו אלה נכפתה על פינס יריבות מצד חוגים אופוזיציוניים למימסד הפרושי; משכילים כפרומקין ואליעזר רוקח מחד

3 'שלמון, 'יחיאל מיכל פינס – דמותו ההיסטורית', מלאת: מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותה, א (תשמ"ג), עמ' 261.

4 שם, עמ' 264; א"ר מלאכי, 'לתולדות 'הלבנון'', ספר היוכל למ' וכסמן, ירושלים-תל-אביב תשכ"ו, עמ' 85.

5 רבי יחיאל מיכל פינס: מבחר מאמריו, מבוא של ג' קרסל, תל-אביב תש"ו, עמ' 13. על התנגדותו של פינס למשטר 'החלוקה' ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, A109/33.

6 ר' יוסף ריבלין שיגר מכתב לפינס בח' באדר תרל"ז, עוד לפני בואו לירושלים, ובו הביע את שמחתו מבחירתו ל'אגננט' וביקש ממנו לזרז את בואו. ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, A109/50.

7 מלאכי (לעיל, הערה 4), עמ' 133.

גיסא, ⁸ מחדשים ומשמרים כבני חוגו של הרב דיסקין מאידך גיסא. ⁹ פינס לא תמך במימסד הפרושי באופן פסיבי בלבד. בתר"ם (1880) הוא הגן על 'היישוב הישן' ומוסדותיו מעל דפי 'המליץ', ¹⁰ ובתרמ"א הוא פרסם ב'הלבונון' מאמרים מטעם המימסד הפוגעים במוסדות הרב דיסקין ומפארים את מוסדות המימסד. ¹¹

בתרמ"ה (1885), כשפינס היה שקוע בענייני מושבת הכיל"ויים גדרה, הוא שיגר מכתב לא"ש פרידברג, ¹² עוזרו של עורך 'המליץ', ובו דן בשלושה נושאים: (א) התקפה חריפה על חברת 'עזרת נידחים' ¹³ בירושלים ומנהליה, י"ד פרומקין וגיסו יוסף נבון. ¹⁴ (ב) ביקורת חריפה על אליעזר רוקח, שנבחר למלווהו של קלונימוס זאב ויסוצקי בסיווריו בארץ-ישראל. ¹⁵ (ג) ענייני גדרה והכיל"ויים. פינס מסיים את מכתבו במלים הבאות: 'הנני שולח את דברי הסופר הר"י ריבלין ע"ד 'עזרת נידחים' שלא חתם שמו עליהם מפני המורא, כלומר מפני יראת מלשינות ומסירה למלכות. מסופקני אם תדפיסם כי צר לי מאוד על חלול ד'. אך תדע נא את אשר לפניך ואולי תשתמש בהם לעת מצוא'. ¹⁶ כלומר גם בתקופה זו, שבה נמנה פינס לכל הדעות עם אנשי 'היישוב החדש', הוא

- 8 ראה על כך אצל ירדני, העיתונות העברית, עמ' 52, 203. רוקח תקף בחריפות רבה את 'היישוב הישן' ומוסדותיו מעל דפי 'חבצלת' ו'המליץ', ופינס הגיב על דבריו מעל דפי 'המליץ' (ראה: שם, עמ' 171). רוקח אף מתח ביקורת חריפה ב-1883 על בחירת פינס כראש חנועת ביל"ו בירושלים. הוא קבע כי פינס שבירו הופקדו כספי קרן 'מוכרת משה מונטיפיורי', לא פעל למען הפצת רעיון עבודת האדמה בארץ-ישראל בשל רחיצתו מריב עם הממונים והרבנים שעמם כרת ברית (ראה על כך: י" קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 415-416). נימוקיו של רוקח נראים לי משכנעים יותר מן הקביעה שבטלנתו של פינס באותה תקופה נבעה מן החרם שהוחרם בתרמ"א, כפי שקובע שלמון (לעיל, הערה 3), עמ' 268.
- 9 על הרקע ליריבות בין פינס לחוגי הרב דיסקין ראה במאמרי, 'הרב מ"ל דיסקין מייסד האורתודוקסיה הקנאית בירושלים — תרמ"ת ומציאות', קתדרה, 42 (טבת תשמ"ז), עמ' 122-124.
- 10 ירדני, העיתונות העברית, עמ' 204. טיוטת מאמריו של פינס ל'המליץ' באותה תקופה ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, AI09/10, 50, 56.
- 11 ירדני, העיתונות העברית, עמ' 124. פינס נקט גישה חד צדדית ולא אובייקטיבית גם בפרשת פתח תקווה. הוא צידד בעמדת המייסדים במחלוקתם עם שותפיהם החדשים שנצטרפו אליהם בקיץ תרל"ט. אין כל ספק שגישתו של פינס נבעה מן העובדה שהמייסדים נמנו עם חוגי המנהיגות הפרושית ובראשם י"מ סלומון, ואילו שותפיהם נמנו ברובם על כולל הונגריה האופוזיציוני למימסד. ראה על כך: ר' זרעאל, 'לביקורת ההיסטוריוגרפיה של שנתיה הראשונות של פתח תקווה', קתדרה, 9 (תשרי תשל"ט), עמ' 99, 100, ובעיקר עמ' 108.
- 12 המכתב נכתב ככ"ח באייר תרמ"ה והוא מצוי בארכיון א"ש פרידברג, בסל"א, V898/75. לפרסומו של המכתב לאחרונה ראה: שולמית לסקוב (עורכת), כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל, ג, תל-אביב תשמ"ד, תעודה 603, עמ' 314-316.
- 13 פינס שכנע את בן-יהודה לכתוב לא"ש פרידברג נגד 'עזרת נידחים'. ראה: ארכיון פרידברג, בסל"א, V898/14.
- 14 פינס תקף את יוסף נבון גם במכתביו לדוד גורדון. ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, AI09/55.
- 15 על מסעו של ויסוצקי לארץ-ישראל בתרמ"ה (1885) ראה: ק"ו ויסוצקי, קבוצת מכתבים שנשלחו לאנשי שם בעניין ישוב ארץ ישראל (מהדורה מצולמת בצירוף מבוא, הערות ומפתח מאת י" קלוזנר), ירושלים תשמ"א. וראה שם, עמ' י"ד.
- 16 שולמית לסקוב (לעיל, הערה 12), עמ' 314, הערה 18) קבעה שפרידברג לא פרסם את דברי ר' יוסף ריבלין. ואולם פרידברג דאג לפרסם את מאמרו של ריבלין, שחתם עליו בשם פלטיאל בן עזן בגליון 47 (כ"ג בתמוז תרמ"ה), עמ' 756-757. וראה על כך גם את מאמרו של י"ד פרומקין ב'חבצלת', טו, 41 (י"ז באב תרמ"ה), שחשף את זהות הכותב. ריבלין אכן הודה בכך מעל דפי 'הצבי', א, 41 (ג' כאלול תרמ"ה). בזמנו (במאמרי, נסיגנות ראשונים להקמת בית חולים בטבריה במאה הי"ט', קתדרה, 22 (טבת תשמ"ב), עמ' 102) הבעתי את פליאתי על שיתוף הפעולה בין בן-יהודה לבין המימסד הירושלמי. מסתבר כי הגשר בין ריבלין, ראש המימסד, לבן-יהודה היה פינס, וסביר כי הוא היה גם הסיבה לפירוד בין פרומקין לבן-יהודה. מסתבר כי פינס פתח לפני ריבלין לבד מן 'הצבי' גם את דפי 'המליץ' (מאמרי ריבלין ב'המליץ': 26, 33, 47, 69). ראוי לתשומת לב מיוחדת מאמרו של ריבלין, שם, 26 (ה' באייר תרמ"ה), עמ' 413-415, שבו הוא מגן למעשה על 'הקול מהיכל' (הכרוז החרף

פינס ובן־יהודה

המפגש בין פינס לבן־יהודה בירושלים בראשית שנות השמונים הביא לידידות אישית ביניהם ולשיתוף פעולה במספר פעילויות ציבוריות. הם הקימו כאמור את חברת 'תחיית ישראל',¹⁸ וכן היו נותני החסות לביל"ויים בירושלים.¹⁹ עוד בתרמ"ג, לפני צאת 'הצבי' (בתרמ"ה), ניסה פינס לעזור לבן־יהודה בהוצאת עיתון, ופנה בעניין זה לשפ"ר.²⁰ עבודתם של השניים בצוותא התאפשרה בעיקר הודות לכך, שבן־יהודה העדיף לטשטש בתקופה זו את הצדדים הרדיקליים באידיאולוגיה הלאומית שלו. הוא עשה זאת מנימוקים פרגמטיים — בשל רצונו להביא לשיתוף פעולה של כל הגורמים ביישוב. מטעם זה אף קיבל עליו עול מצוות כאשר התיישב בירושלים.

סמוך לשובו של פינס לירושלים בשנות התשעים אירעה פרשה שהחריפה מאוד את יחסיו 'היישוב הישן' ו'היישוב החדש' — פרשת מאסרו של בן־יהודה בכסלו תרנ"ד. פרשה זו אף העמידה במבחן את נאמנותו של פינס. מאסרו של בן־יהודה זכה כבר לדיון מקיף וממצה,²¹ ואולם דיון זה לא הבהיר עדיין את עמדתו של פינס בפרשה. נראה לי שבדיקה מעמיקה של עמדת פינס בפרשה זו עשויה לשפוך אור על עמדתו בין 'היישוב הישן' ל'יישוב החדש' בכלל.

מתקופה זו נשתמרה בידנו עדותו המעניינת של פינס עצמו על יחסיו עם בן־יהודה. זוהי טיוטת מכתבו הגלוי למו"ל 'הצפירה', שנכתבה לאחר מאסרו של בן־יהודה בתרנ"ד, אך אין היא נושאת תאריך. המכתב לא פורסם, אם משום שלא נשלח ואם מסיבה אחרת, וזו לשונו:

... אין אדם בירושלים אשר יוכל להגיד כי הרבה להטיב עם בן־יהודה כמוני, מיום שבא בן־יהודה הוא ואשתו לדור בירושלם בערום וחוסר כל אנכי קרבתיהו בשתי ידי. עמדתו לו תמיד בשעת דחקו אנכי תמכתי בידו להדפיס את ספרו 'ארץ־ישראל'.²² בסך עשרה נאפ[וליון]. אנכי עזרתי בכח הספרות להוציא לאור את 'הצבי' ושנה שלמה כשיצא בן יהודה לחו"ל לאסוף חתומים על 'הצבי', אנכי לבדי הייתי המסדר של העתון²³ בלי כל תשלום גמול... ואל יאמין כבודו כי עתה²⁴ עמדתי מרחוק בעת צרתו, בשמים סהדי כי

שהוציא או 'היישוב הישן' נגד 'היישוב החדש', ועל סדר 'החלוקה' ותוקף את 'עזרת נידחים', ולמעשה את מאמרו של א"ש פרידברג עצמו, שפורסם בגליון 16 של 'המליץ'. פינס אף שימש לריבלין ולמנהיגות של 'היישוב הישן' איש קשר לאנשים כמו דוד גורדון. כאשר 'היישוב הישן' פנה לגורדון כדי להסביר כי איסור העלייה לארץ־ישראל בתרמ"ה (1885) נובע ממדיניות העות'מאנים ולא מהתנגדותו של 'היישוב הישן', הסתייע ריבלין בפנייתו לגורדון בפינס ופינס צרף מכתב משלו לפנייתו של ריבלין וביקש להפיץ את תמצית הדברים בין 'חובבי ציון' ואף אישר את מהימנותם של דברי ריבלין. ראה: שולמית לסקוב (לעיל, הערה 12), ב, תל־אביב תשמ"ה, תעודה 423, עמ' 600-605.

17 דוגמה לכך היא פנייתו של פינס לריבלין מכת"ח בתמוז שבה הוא מבקשו לטפל בעניין היריות שהיו בגדרה בין השומר לפלח. ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, A109/21.

18 מלאכי (לעיל, הערה 1), עמ' 195-201; ש' אביצור, 'החקלאות המלאכה והתעשייה', ספר העלייה הראשונה (לעיל, הערה 2), עמ' 238.

19 י' שלמון, 'תנועת הביל"ויים', ספר העלייה הראשונה (לעיל, הערה 2), עמ' 128.

20 ירדני, העיתונות העברית, עמ' 236.

21 קלוזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 286-292; הצבי, כה, 56 (כ"ד בכסליו תרס"ט); ולאחרונה ראה: קניאל, בן־יהודה בבית האסורים.

22 ספר גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, שבן־יהודה חיבר והדפיס בתרמ"ג בדפוס י"מ סלומון.

23 פינס ערך את 'הצבי' מאדו ב' תרמ"ו עד ד' בכסליו תרמ"ז. ראה: ירדני, העיתונות העברית, עמ' 247-248.

24 בעת המשבר שפרץ עקב פרשת בן־יהודה.

כל מה שהיה בכחי לעשות להעביר הרעה ממנו עשיתי ורבתי את ריבו עד מקום שידי מגעת...²⁵

ואולם פינס אינו מזכיר במכתבו את הקרע ביחסיהם שאירע עקב מחלוקת שנות השמיטה תרמ"ח-תרמ"ט (1889-1888).²⁶ פינס צידד אז בעמדת 'היישוב הישן' נגד היתר המכירה, ובשל כך נקלע לפולמוס חריף עם 'חובבי ציון' ואף עם רבנים שתמכו בהיתר.²⁷ הדיווחים שבידינו על מעורבותו של פינס בפרשה שהביאה למאסרו של בן-יהודה אינם חד משמעיים. חלק מפעולותיו התפרש כתמיכה בבן-יהודה וחלק אחר – כתמיכה ב'יישוב הישן', ריבו של בן-יהודה. לעתים אף אותו מעשה עצמו התפרש באופן שונה על ידי אנשים שונים. בכ"א בכסלו מדווח ד"ר שטיין לאחד העם כי פינס וברזילי פועלים לטובת בן-יהודה. בכ"ב בכסלו כותב גרובסקי לאחד העם כי פינס כתב מכתב חריף מאוד ליוסף ריבלין ובו גינה את התנהגות 'היישוב הישן' בפרשה. בכ"ט בטבת פונים 'בני משה' כוורשה לחבריהם ביפו בבקשה לגייס את משכילי ירושלים, ופינס ביניהם, לפעולה לטובת בן-יהודה. ואולם כאמור, יש בידנו גם דיווחים הפוכים. בכ"ב בכסלו כותב גם דוד יודלביץ על מכתב המחאה של פינס לריבלין. אך הוא מתייחס אל המכתב בחוסר אמון, וקובע שהדבר נעשה רק לצאת ידי חובה כלפי המשכילים, ולא היתה זו מחאה כנה. בכ"ג בשבט מדווח ברזילי לחבר 'בני משה' כי פינס מסייע ל'יישוב הישן' בכתיבת מכתבי פולמוס. בג' באדר פונה יוסף ריבלין לפינס ומבקשו שיוסיף לכתוב עוד מכתבי פולמוס.²⁸ מה היתה אפוא עמדתו האמיתית של פינס בפרשה? התעודה שנפרסם להלן היא מסמך שבו פינס מפרט את עמדתו, כנראה לבקשת אחד מ'חובבי ציון' בחוץ לארץ, שזהותו אינה ידועה.²⁹ המסמך אינו נושא תאריך, אך אין ספק שנכתב בעיצומה של הפרשה. המסמך מובא כאן במלואו.

*

מעמדו של יחיאל מיכל פינס ומעורבותו במפעלי 'היישוב החדש' יצרו את הרושם הברור שהוא השתייך לתנועה הלאומית היהודית המודרנית. ואולם רציפות בלתי פוסקת בקשריו עם 'היישוב הישן', כפי שתוארה לעיל, ומעורבותו בחברה זו, מבלי שיפעל לממש את ביקורתו עליה, מערערת

- 25 המסמך מצוי בארכיון פינס, אצ"מ, A109/33. מכתב דומה בתוכנו שכתב פינס לד"ר הירש הילדהיימר ביום כ"א בשבט תרנ"ד, מוזכר על ידי קלוזנר (לעיל, הערה 2), עמ' 298-299. נראה, שתאריך המכתב המובא כאן קרוב לתאריך זה.
- 26 ידני, העיתונות העברית; שולמית לסקוב, הבי"לויים, ירושלים תשל"ט, עמ' 137; ארנון (לעיל, הערה 2), עמ' 158.
- 27 ראה: ד' ילין, ו' מיוחס (עורכים), כתבי יחיאל מיכל פינס, בניין הארץ, ב, ספר ב, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 81-92. הפולמוס נוהל מעל דפי 'המליץ' בתרמ"ט-תר"ן. פינס קיבל את מרותם של רבני המימסד הפרושי בראשות הרב סלאנט אף במחיר סכסוך עם הרב שמואל מוהליבר, ועל-אף שהרב אלישברג פנה אל פינס בתרמ"ח והציע כי 'יושבי עקרון ישאלו אצל הגאון דבריסק ולא אסופק כי גם הוא יצא והתיר ולא לאיטור... (ראה: ארכיון פינס, אצ"מ, A109/55). וזאת לאחר שהרב ספקטור שהיה חברותא של הרב דיסקין פסק להתיר. על נטיותיו של הרב דיסקין להקל בעניין השמיטה ראה מאמרי (לעיל, הערה 9), עמ' 121-128.
- 28 על הדיווחים השונים על פעילותו של פינס בפרשת בן-יהודה ראה: קניאל, בן-יהודה בבית האסורים, עמ' 8, 9, 10, 12, 53, 73, 103, 104. ואכן פינס חתם על מחאתם של משכילי ירושלים לפני החכם באשי. על התנהגותו בפרשה ראה: אצ"מ, A192/316/6/3 במכתבו של 'גרובסקי לדי' יודלביץ. לטיטת המחאה שנכתבה על-ידי 'אייזנשטאדט-ברזילי ראה אצ"מ, A25/38/1.
- 29 בצילום מיקרופילם, אצ"מ, AM78 (לא מצאתי את המסמך בארכיון פינס עצמו, אצ"מ, A109).

בית יסוד תל יום יחדש תרנ

בית החולים שער ציון לבני ישראל
אשכנזים וספרדים כיום
ABSCHENAS SEPHARD.

SCHAR ZION HOSPITAL

JAFFA

אוצר ישיבת ציון לכל משפחת יעקב
(החל מר"ב)

אשר יבא

לכל אדם אשר ירצה להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי תשלום סכום מסוים או על ידי מתן שירותים מסוימים או על ידי מתן מקום מגורים או על ידי מתן כל שירות אחר אשר ירצה.

התשלום יבוצע באמצעות קופת האוצר או באמצעות תשלום ישיר לרשות האוצר.

(א) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון?

(ב) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי תשלום סכום מסוים?

(ג) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן שירותים מסוימים?

(ד) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן מקום מגורים?

(ה) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן כל שירות אחר אשר ירצה?

(ו) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן שירותים מסוימים או על ידי מתן מקום מגורים או על ידי מתן כל שירות אחר אשר ירצה?

(ז) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן שירותים מסוימים או על ידי מתן מקום מגורים או על ידי מתן כל שירות אחר אשר ירצה?

(ח) האם יבא האדם להשתתף באוצר ישיבת ציון על ידי מתן שירותים מסוימים או על ידי מתן מקום מגורים או על ידי מתן כל שירות אחר אשר ירצה?

האדם אשר יבא להשתתף באוצר ישיבת ציון יחייב את עצמו לתשלום הסכום המסוים או לתשלום השירותים המסוימים או לתשלום מקום המגורים או לתשלום כל השירותים האחרים אשר ירצה.

Adresse : Rabbiner N. H. Halevy (Old Hospital) Jaffa, Palestine.

קטע ממכתבו של י"מ פינס (ראה נספח)

במשהו דימוי זה. במונחי סוציולוגיה ניתן לומר כי גם כאשר פינס נמנה עם קבוצת השייכות של 'היישוב החדש', קבוצת ההתייחסות הדומיננטית שלו היתה 'היישוב הישן'. עם זאת, גם לאחר המשבר ביחסי פינס ו'היישוב החדש' בתרנ"ג (1893), הוא לא ניתק לגמרי את קשריו עם 'היישוב החדש' והיה חבר 'בני ברית', ממייסדי הספרייה הלאומית וחבר ועד הלשון. הטרגדיה של פינס היתה באי-יכולתו לחיות בשני העולמות ולהיות שייך לשניהם, והיא משקפת גם את השבר בחברה היהודית בארץ-ישראל בשנות התשעים בין 'הישן' ו'החדש', וחוסר האפשרות לגשר ביניהם.

נספח: מכתבו של פינס*

אדוני הנכבד

שאלתך להגיד לך משפטי על מעשה הרבנים עם בני-יהודה, ואולם לדבר הזה פנים רבים וצדדים וצדי צדדים אשר לפי רבות חליפותם כן תתחלפנה ההשקפות ובטרים אענה אנסה נא לסדר את צדדי הספק למחלוקותיהם.

(א) מה אמת בדברי השמועה ומה שקר ובדוי מלב?

(ב) מה תוכנו של המאמר המרעיש?¹ אם באמת נכתב לתומו בלי כל כונה מסוכנת, או יש דברים בגו?

(ג) אם היה כאן בית מיחוש² שמא תהי הממשלה מרגשת במאמר הזה מאליה?

(ד) את"ל [אם תמצו לומר] שהיה בית מיחוש זה אם היה מן הנחוץ שיקדימו הרבנים הרפואה למכה בהסתלקם מאחריות המאמר?

(ה) מה הסבה אשר גרמה להרבנים לצאת במחאה אם רק חשש סכנה להכלל או משום איבה לבן-יהודה וחוננו?

(ו)³ מה הסבה אשר גרמה את האיבה בינם לבני-יהודה ומי הצדיק בין שניהם?

(ז) מה התולדות שאפשרות להגיד לרגלי מעשה הרבנים ביחוס הממשלה על ענין הישוב?

(ט) מה כונת המרעשים את העולם בצעקותיהם? אם רק קנאת בני-יהודה תאכלם, או כונה אחרת להם?

ועתה אבוא אל התשובות לפי הסדר הזה.

(א) באמת הדבר הזה הוא כי אחר אשר היתה העיר כמקחה על דבר המאמר (אשר נואל בני-יהודה עוד להמשיך⁴ עליו את העולם בהמודעה שהקדים להדביק על שערי העיר לעורר את העם על גליון ט"ו מהצבי שיבואו בו חדשות ונצורות) ויהי מאומת בפי כל, כי כבר הגיע הדבר לאזני הממשלה.⁵ שלח הרה"ג הרש"ס⁶ [ר' שמואל סלאנט] להרה"ג החכם באשי [הרב הראשי הספרדי רבי יעקב שאול אלישר י"ד] לשאול את פיהו מה לעשות? ויהי כקרא הרב ח"ב [החכם באשי] המאמר ויתרגש מאוד⁷ ובהסכם בית דינו אשר נמצאו שמה בעת ההיא אמר ושלח שלוחו לפקיד ההשכלה הממונה על עניני הדפוס להגיד לו כי מסתלק הוא וכל ישראל עמו מאחריות הדברים הנדפסים

* תדתי נתונה לעובדי מחלקת כתיב-היד בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי: רפי יזור, יהושע מונדישין ושלמה צוקר, על עזרתם בפענוח כתב-היד.

1 'מצות צריכות כונה', הצבי, 10 (ט"ו בכסליו תרנ"ד). וראה גם קניאל, בני-יהודה בבית האסורים, עמ' 3-4. חשש.

2 כך מופיע בכתב היד. סעיף ו חסר.

3 נואל מן השורש יא"ל, במשמע עשה שטות. להמשיך משמעו למשוך. כלומר בני-יהודה נהג בטיפשות כשמשיך תשומת לב לגליון עיתונו שעמד להתפרסם.

4 על פי עדותו של העוזר היהודי של הצנזור התורכי, חוגי 'הישוב הישן' הפנו את תשומת לבם של השלטונות העות'מאניים למאמר. ראה: קניאל, בני-יהודה בבית האסורים, עמ' כא. הגליון הוא גליון סח שתאריכו ט"ו בכסלו תרנ"ד. ראה לעיל, הערה 30.

5 לפי הצהרתו של הראשון לציון אלישר, השליח היה ר' יוסף ריבלין, וכך מסתבר מדברי ר' יוסף ריבלין עצמו. ראה: קניאל, בני-יהודה בבית האסורים, עמ' 108, וכן עמ' 87-88.

6 לפי הצהרתו של הראשון לציון אלישר, הוא לא מצא תחילה שום דבר יוצא דופן במאמר. כשקרא בשנית ראה כי הדברים יכולים להתפרש באופן דו משמעי, ולכן ביקש מן המוכתר האשכנזי שידיע בעל פה לשלטונות כי הוא מסתייג מתוכן הדברים. אך לאחר מכן, בלחצו ותחת אימויו של ר' יוסף ריבלין, נכנע והסכים לחתום על הודעה רשמית לשלטונות בשם 'מחאה גלויה'. ראה: קניאל, בני-יהודה בבית האסורים, עמ' 108-109. גרסתו של הראשון לציון סותרת לחלוטין את זו של פינס וכן את זו של ר' יוסף ריבלין עצמו. ראה שם, עמ' 86-90.

בהצבי ועל פי בקשת הפקיד הנ"ל חזר ושלח הדברים האלה גם במכתב בחתימת ידו וחתימת הרש"ס, זהו האמת וכל שאר המסופר מתחבולות און של הסופר הרי"ר [הר"י יוסף ריבלין] והממונים ודחית אבן אחר הנופל⁸ אינו אלא שקר גמור בדוי מלב לגמרי.

(ב) צד תמונתו של המאמר עצמו איננו כל כך ברור כמו שהמרעישים⁹ אומרים, ואדרבא הקורא את המאמר לתומו קולט ממנו רושם לא טוב מאוד, כי מהמשך הדברים מוכח שהיתה מחפץ הכותב לעורר את בני ישראל להיות גוי נלחם בהרבו ובקשתו בעד חרותו וארצו. הנה אמנם הכל יודעים כי לימים רחוקים הוא מנבא ואין כונתו אלא שיתעתדו בני ישראל לעת עתה לקראת הפרק הזה על ידי חינוך לפרופגנדה ויסוד מושבות להרבות הישוב, כונה שאולי רבים שותפים בה. ואולם דא עקא, כי כוונת כאלה לא נתנו להגלות ואין מוסרים אותן לשוטים שאינם יודעים לשמור פיהם ולשונם וד"ל [ודי לחכימא...]¹⁰.

(ג) כל העיתונים העבריים נקראים בסטמבול מועד בקורת מיוחד לכך.¹¹ וזהו דבר אמת ויצב נעלה מכל ספק. וכבר בא האות והמופת באותו פרק עצמו כי באה נזיפה לעורך החבצלת¹² על פרסמו ברבים כי הממשלה התורקית לא תתן לגולי רוסיא היהודים לעלות לאה"ק. אבל אם גם שהיה גם הצבי נקרא בסטמבול ודאי אם היו מרגישים במוקצי המאמר הזה או היו עוברים עליו מבלי משים, זו היא שאלה שלא אוכל להשיב עליה בברור.

(ד) לולא היו הרבנים בטלנים ופחדנים יותר מדאי והיו בקיאים יותר בהויות העולם לא הידו להם לעשות המעשה בבהלה כי אם להחיל עד שהיתה באה להם השאלה מהממשלה ואז אולי היו מוצאים מקום להצדיק את בעל המאמר ולחפות על כונתו הנאמנה המבצבצת מתוכו. ואם לאו לא היו מאחרים דבר אם הסתלקו אז מאחירותם. אבל —

(ה) באמת הוא כי המה בטלנים ופחדנים ועוד הוסיפה דעת הקהל העוינת את 'הצבי' להלך עליהם אימים. ובשותף מה שגם לכם¹³ לא טוב על בן-יהודה נראה להם צל הרים כהרים ונבהלו לעשות מעשה בלי היות מתונים בדינם.

(ו) והסבה אשר גרמה את האיבה להצבי מכל [כך במקור] מפלגות התושבים אשר באה"ק¹⁴ והיא בדרך אשר בחזר בה מיום שובו מחו"ל,¹⁵ דרך ריב ומדון לצד אחד ודרך חנופה לצד השני. ואלו שמר בכל מלה את האמת כהיתה לא התגברה האיבה כל כך. אע"פ שכשאיני לעצמי חושב כי יש גם בזה דברי אמת שנוחה להם השתקעותם מפירסומם. אבל אמת זו נתנה לפרסם כי בן-יהודה לא הרבה לדקדק עם האמת מאומה, כשבא לחלל גבב גוזמאות ושקרים וכשבא להלל הרבה חנופה מאוסה. והדבר הזה הרחיק ממנו כל לב ישר ותמים ויהיו בחברתו אך שקרנים וחונפים חצופים ועזי פנים. וביחוס לרבני ירושלים וממוניה השחית התמיד עליה מאד; כי נתנם לבו ולמרמס ויעליל עליהם תמיד עלילות שקר. ויהתל בהם כאשר יהתל 'מנדלי מוכר ספרים' בפישקע הצולע. את הרה"ג

8 מליצה על פי בבלי, קידושין כ ע"ב, ופירושה זריקת אבן אחר המוצא להורג, כלומר לעג לרש.

9 הכוונה ל'בני משה'.

10 גם יהושע קניאל (בן-יהודה בבית האסורים, עמ' כב) מקבל עמדה זו כלגיטימית: '... יתכן שראשי היישוב הישן חששו חשש אמת לגורלו של היישוב כתוצאה מהתבטאות אומללה של יחיד, והיו סבורים כי את הדברים שנכתבו במאמר ניתן להבין ברוח אחרת ולא רק כדברי מליצה'.

11 סמוך לתחילת הפרשה הוגברה הצנזורה של השלטונות על בתי הדפוס, הספרים והעיתונים. ראה: קניאל, בן-יהודה בבית האסורים, עמ' כב.

12 ישראל דוב פרומקין.

13 הנמנע שהוא 'חובב ציון' מחוץ לארץ שוהותו כאמור אינה ידועה לי.

14 האיבה ל'הצבי' שררה בעיקר בקרב חוגי 'היישוב הישן' עקב הביקורת הנוקבת שמתח עליהם עיתון זה. ראה: קניאל, בן-יהודה בבית האסורים, עמ' יז-יח.

15 בתרמ"ז.

מבריסק¹⁶ ואת הרה"ג הרש"ס כינה בשם 'שני הזנבות'. את הממונים נתן לאוכלי שאר עניים. והכל יודעים כי המה באמת אנשי צדק ואמונה המתפרנסים בדוחק ולחץ נורא. את גבאי הבק"ח [בית החולים 'ביקור חולים]¹⁷ נתן לאנטיסמיטים על אשר נלאו נשוא שגעונות הד"ר הינדיס שבא עליהם בעקיפין כדי שיפטר והוהו למען יוכל לשוב לחו"ל מבלי שיפסיד שם חו"צ [חובבי ציון] שקנה לו. ואע"פ שבאמת לא פטרוהו המה, כי אם מאנו לקבל עליהם את התנאים החדשים שהרצה לפניהם, כאשר יעיד פס"ד [פסק-דין] הרה"ג מלובלין¹⁸ שלפניו התדיינו שני הצדדים. בכ"ז הרעיש עליהם הצבי את העולם ובא בטענה כי הגבאים נותנים משפט הבכורה לרופא נוצרי, ויהי כי התפטר הד"ר הינדיס וחברו הגבאים ובאו בברית עם הד"ר וואלאך מאחינו בני ישראל, רופא מומחה ומרצה לכל בני העיר,¹⁹ ומה עשה הצבי? האם חזר מדבריו? חלילה! מכל מה שדבר לא הסיר אפילו קוצו של יוד. כי כל כוונתו היתה אך לחלל. היפלא איפוא כי בדרך זה עורר עליו בן-יהודה שנאה מכל המפלגות? ועוד לי בזה דברים רבים אך יגורתי פן תגדל האריכות ויצא מכתבי זה מגבול מכתב ויהיה לספר. (ז) ועל דבר התולדות הרעות שאפשרות לבוא לרגלי משפט בן-יהודה מצד הממשלה, אין לנו לפחד מכך מאומה מה שהיה אפשר לבוא כבר בא, לא על ידי מחאת הרבנים כי אם על ידי שוטי חו"צ [חובבי ציון] המצפצפים והמהגים בכל העיתונים דברי שטות והבל. שאלת היהודים כבר נתעוררה בשער הגבוה על ידי הנבדלים יוצאי החפזון ותולדות מפעליהם ודבריהם כבר ראינו בהגזרות והאיסורים השונים. אבל ענין בן-יהודה לא הוסיף ולא יוסיף להממשלה שום השקפה חדשה. היא יודעת מאד כי טרם נקבצו בירושלים חמשת אלפים אנשי חיל לעלות בחומה ולהבקיע אליהם את הר הבית. היא יודעת מאוד כי אותו זקן המפטט איננו מסוכן לה בחלומותיו כלל וכלל. ובא האות כי דווקא אחר המעשה באה פקדה מסטמבול לפקידים באה"ק לבל יציקו הרבה ליהודים פה. (ח) ואולם המרעשים בעצקתם מגדילים את הפחד ואת הסכנה באופן מבהיל כי תכליתם, היא לא להציל את בן-יהודה, אשר גם המה לא יאהבוהו הרבה, עלי הסבירו פנים להפקדות הנותנת אל פיהו. כי אם להפוך את קערת החלוקה על פיה ולהביא כל הכספים אל תחת רשות חו"צ. וכאן מצאו מקום להבאיש את ריח הרבנים והממונים בעיני העם אע"פ שבאמת אין הממונים חייבים כלל בדבר, כי הם לא היו כלל באותו מעמד ואת פיהם לא שאלו. עוד ישתדלו המרעשים לגול האשמה מעל הספרדים כדי שתכבד יותר על האשכנזים. והאמת חלק מהספרדים במעשה זה גדול הרבה מחלק האשכנזים. וזהי מה שרציתי לבאר ועתה ישפוט כבודו מאליו ועמד על האמת.

16 הרב מי"ל דיסקין.

17 שפינס שימש בו כסופר המוסד מתרנ"ג (1893).

18 הרב שניאור זלמן פראדקין.

19 חיים מיכל מיכלין שנטש את בית החולים 'ביקור חולים' בתרנ"ג ועבר לבית החולים הספרדי 'משגב לדרך', דיווח ליהושע ברזילי כי בעיר שוררת התמרמרות כתוצאה משכירת הרופא ד"ר וואלאך על-ידי בית החולים 'ביקור חולים', שכן עד כה הרופא היה שכיר של פקיד ואמרכלי אמשטרדם והיה מטפל בחינם בחולי העיר העניים, וכעת יש חשש שעניי העיר ייפגעו מכך. ראה ארכיון יהושע ברזילי, אצ"מ, A25/38/1.

סוף דבר

כדברי סיכום למכתבו של פינס ראוי להעיר את הדברים הבאים: על-אף היותו מכתב פרטי שבו יכול היה פינס לבטא את דעתו האמיתית, הרי נראים בו סממנים אפולוגטיים ברורים של הגנה על עמדת 'היישוב הישן'. פינס אמנם מותח ביקורת על עמדת הרבנים, כלומר על הרב ש' סלאנט, אך הממונים, והכוונה לשאר-בשרו ר' יוסף ריבלין, נקיים בעיניו מכל אשמה. מסמך זה מצריך לדעתי הערכה-מחדש בנושא יחסי 'היישוב הישן' ו'היישוב החדש' בעת פרשת מאסרו של בן-יהודה בתרנ"ד, לפחות אצל אלו שטענו, כי מניעיה של הנהגת 'היישוב הישן' בפרשה היו ענייניים. פינס מבהיר כי הרבנים, והכוונה לר' סלאנט, שגו בטיפולם בפרשה ואיבתם לבן-יהודה השפיעה על דרך פעולתם.

